Islam and Health Journal
نشریه اسلام و سلامت
e-ISSN: 2383-191X p-ISSN:2383-2177
دانشگاه علوم پزشکی بابل

The effect of «Shakelah» on the individual and social behavior of man from the perspective of the Holy Qur'an

Nasser Khodayari Shoti (PhD) [1]*

1. Department of Basic Sciences, Faculty of Paramedicine, Tabriz University of Medical Sciences, Tabriz, Iran.

Article Type:
Review Paper

Received:
9 May 2023
Revised:
5 Sept. 2023
Accepted:
9 Sept. 2023
Published Online:
18 Sept. 2023

ABSTRACT

Background and aim: Commentators and researchers have always discussed the various effects of the Qur'an on human behavior and the influence of Shakelah in this regard. The aim of this study was to investigate the effect of Shakelah on people's individual and social behavior and to find out how people encounter the verses of the Holy Qur'an.

Materials and methods: This research was conducted to evaluate the meaning and interpretations of Shakelah, Fitra, Nature, Intention, Will and Discretion in the Qur'an, and the relationship between the aforementioned concepts and people's individual and social orientations based on authentic references such as Tafsir Al-Mizan, Tafsir Noor Al-Ahsan and Tafsir Ahsan Al-Hadith, some articles of the Institute of Humanities and Cultural Studies, Treasure of Qom Seminary, Quarterly Journal of Islamic Economics and articles of the Bank of Humanities and Islamic Sciences.

Findings: In general, there are behavioral contexts in every human being in the form of a set of abilities. The purpose of the creation system, however, is to lead man by his own free will into the divine sphere. However, the human personality plays an important role on this path.

Conclusion: The choice between right and wrong behavior is within the limits of one's power and discretion and depends on the person's Shakelah. In the meantime, the Holy Qur'an is a guide and a source of healing for the hearts of the pious and a source of harm for the oppressors.

Keywords: Shakelah, Individual behavior, Social behavior, Human, Qur'an

Cite this article: Khodayari Shoti N. The effect of «Shakelah» on the individual and social behavior of man from the perspective of the Holy Qur'an. Islam and Health Journal. 2023; 8(1): 1-12.

© The Author(s).
Publisher: Babol University of Medical Sciences

*Corresponding Author: Nasser Khodayari Shoti
Address: Department of Basic Sciences, Faculty of Paramedicine, Tabriz University of Medical Sciences, Tabriz, Iran.
E-mail: nasser.khodayar@gmail.com

[Downloaded from iahj.ir on 2026-11-10]

Islam and Health Journal
نشریه اسلام و سلامت
دانشگاه علوم پزشکی بابل
e-ISSN: 2383-191X p-ISSN:2383-2177

تاثیر شاکله بر رفتارهای فردی و اجتماعی انسان از دیدگاه قرآن کریم

ناصر خدایاری شوطی (PhD) [1*]

۱. گروه علوم پایه، دانشکده پیراپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی تبریز، تبریز، ایران.

چکیده

نوع مقاله:
مقاله مروری

دریافت:
۱۴۰۲/۲/۱۹

ویرایش:
۱۴۰۲/۶/۱۴

پذیرش:
۱۴۰۲/۶/۱۸

انتشار:
۱۴۰۲/۶/۲۷

سابقه و هدف: تاثیرات مختلف قرآن در رفتار انسان‌ها و تاثیر شاکله در این خصوص، همواره مورد بحث مفسران و دانشمندان بوده است. هدف اصلی پژوهش حاضر، بررسی تاثیر شاکله بر رفتارهای فردی و اجتماعی و نحوه مواجهه انسان با آیات قرآن کریم می‌باشد.

مواد و روش‌ها: این پژوهش با بررسی مفهوم و تفسیر واژه‌های شاکله، فطرت، طینت، نیت و اراده و اختیار در قرآن و ارتباط مفاهیم یاد شده با جهت‌گیری‌های فردی و اجتماعی انسان با استفاده از تفاسیر معتبر همچون؛ تفسیر المیزان، تفسیر نور و تفسیر احسن‌الحدیث و برخی مقالات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و گنجینه معارف حوزه علمیه قم، فصلنامه اقتصاد اسلامی، پژوهه، بزرگترین بانک مقالات علوم انسانی و اسلامی و ارتباط مفاهیم یادشده با جهت‌گیری‌های فردی و اجتماعی انسان در قبال قرآن کریم انجام یافته است.

یافته‌ها: زمینه‌های رفتاری به صورت استعداد در نهاد هر انسانی منظور شده است؛ اما غرض آفرینش، بهره‌مندی از این استعدادها و راه‌یابی انسان‌ها به ساحت الهی به صورت اختیاری است. با این وجود، آورده‌های شخصیتی انسان نیز در این جهت، ایفای نقش می‌نماید.

نتیجه‌گیری: امکان صراط ذهنی (رفتار صحیح) و کژی ذهنی (رفتار نادرست) در حدود قدرت و اختیار انسان است و این خود به شاکله او بستگی دارد؛ در این میان، قرآن راهنمای پرهیزگاران و مایه شفای آنان و مایه زیان ستمگران است.

واژگان کلیدی: **شاکله، رفتار فردی، رفتار اجتماعی، انسان، قرآن**

استناد: ناصر خدایاری شوطی. تاثیر شاکله بر رفتارهای فردی و اجتماعی انسان از دیدگاه قرآن کریم. نشریه اسلام و سلامت. ۱۴۰۲؛ ۸(۱): ۱۲-۱.

© The Author(s)
Publisher: Babol University of Medical Sciences

* **مسئول مقاله:** ناصر خدایاری شوطی
آدرس: تبریز، خیابان دانشگاه، دانشگاه علوم پزشکی تبریز، دانشکده پیراپزشکی، گروه علوم پایه.
رایانامه: nasser.khodayar@gmail.com

[Downloaded from iahj.ir on 2026-11-10]

مقدمه

هدف اصلی این پژوهش، بررسی و واکاوی ریشه‌های تفاوت رفتاری انسان‌ها در مواجهه با قرآن کریم و به عبارتی دیگر علل و عوامل تاثیر متفاوت قرآن کریم در انسان‌هاست که قرآن برای برخی انسان‌ها، شفابخش و مایه رحمت و برای برخی دیگر، موجب زیان و شقاوت است. این تفاوت برخورد با قرآن و یا تأثیر متفاوت قرآن در انسان‌ها تا چه اندازه ریشه در شاکله و سرشت و زمینه‌های شخصیتی آن‌ها دارد و تا چه اندازه خارج از اختیار انسانی است. انسان‌ها به‌عنوان موجودات فعال، رفتارهای متفاوتی از خود بروز می‌دهند. این مسأله که رفتارهای انسانی تحت چه شرایطی و از چه علل و عواملی سرچشمه می‌گیرند از عوامل درونی و اراده صاحبان رفتار یا از محرک‌های بیرونی و یا بسته به شرایط ممکن است منشأ درونی یا بیرونی داشته باشند، همواره مورد بحث رفتارشناسان، دانشمندان علوم انسانی و قرآنی بوده است. موضوع بحث این پژوهش، بررسی سلامت شاکله و تأثیر آن بر رفتارهای فردی و اجتماعی انسان‌ها در برخورد با کلام الهی قرآن از دیدگاه خود قرآن کریم می‌باشد.

شاکله در قرآن کریم یعنی در آیه: «و بگو که هر کس بر اساس شاکله خود عمل می‌نماید» (۱)، در اصل، از ماده «شکل» به معنی مهار کردن حیوان است و «شِکال» به خود مهار می‌گویند و از آنجا که روحیات، سجایا و عادات هر انسانی او را مقید و محدود به رویه‌ای می‌کند، به آن «شاکِلَه» می‌گویند و کلمه «أَشکَلَه» به سؤال‌ها، نیازها و کلیه مسائلی گفته می‌شود که به نوعی انسان را مقید می‌سازد «مفردات راغب»، ماده «شکل». به این ترتیب، مفهوم «شاکِلَه» هیچ‌گونه اختصاصی به طبیعت ذاتی انسان ندارد، لذا مرحوم طبرسی در تفسیر مجمع‌البیان دو معنی برای آن ذکر کرده است: «طبیعت و خلقت» و نیز «طریقه و مذهب و سنت»، چرا که هر یک از این امور انسان را از نظر عمل به نحوی مقید می‌سازد. شاکله نسبت به رفتار، شرایط علّی دارد؛ اما شرایط علّی نسبت به خود شاکله مبهم و نامشخص می‌باشد. محتوای آیه‌ی مزبور نشان می‌دهد؛ رفتار هر فرد، برگرفته از شاکله‌ی اوست. برای تغییر دایمی درعمل و رفتار، باید شاکله شخص را تغییر داد (۲).

در مورد شناخت، پیش‌بینی، کنترل و تغییر رفتار انسان رویکردهای مختلف وجود دارد. چرا انسان رفتار می‌کند؟ چگونه انسان رفتار می‌کند؟ چگونه انسان به رفتاری خاص وادار می‌شود؟ انسان‌ها علاوه بر محرک‌های رفتاری، یک سری مدل‌های رفتاری نیز دارند؟ این سه سوال به صورت لایه‌های پیازی از لحاظ نظری زیربنای یکدیگر هستند (۳).

واژه «شاکله» یکبار در قرآن کریم به‌کار رفته است؛ ولی با رویکردهای مختلف معنا شده است. یکی از آیاتی که مورد استناد منکران اختیار انسان در تعیین سرنوشت قرار گرفته است آیه شاکله است که بر اساس فهم ابتدایی از آیه، عمل هر انسانی مناسب است با شاکله‌ای که برای او ایجاد شده است. منکران اختیار انسان شاکله را همان طبیعت خدادادی انسان دانسته که امکان تغییر آن وجود نداشته است و از این رو هر کاری از انسان سر زند مطابق این طبیعت و موافق این ماهیت است (۴).

تحلیل مفهومی شاکله از طرفی با معنای واژه و کاربرد زبانی آن و از طرف دیگر با کاربرد قرآنی آن مرتبط است. برخی مفسران با قول به مجاز و استعاره‌بودن تعبیر شاکله، پیوند مفهومی شاکله با آیه را کنار می‌نهند. شریف رضی در تفسیر «تلخیص‌البیان» استعمال واژه شاکله را استعاره تشبیهی از «راه» می‌داند. دنیا به راه عظیمی تشبیه شده است و عادت‌ها و طبایعی که انسان بر آن‌ها خلق شده تشبیه شده است و به راه‌های منشعب شده از راه عظیمی که خود تکیه‌گاه است و برگشت به سمت آن است (۵).

از آنجا که آیه ۸۴ سوره اسراء، اساس و بنیان رفتار هرکس را شاکله او می‌داند و در روایات اسلامی و تفاسیر، معانی گوناگونی برای آن ذکر شده است، از آن جمله؛ نیت، طینت، طبیعت ثانوی و خلق و خوی، سوال این است؛ شاکله جزء طبیعت ذاتی انسان بوده یا شخصیت، خود، ساخته دست انسان است؟ چینش هستی‌شناسی روان آدمی براساس آیات و روایات را می‌توان به‌صورت زیر مدل‌سازی کرد؛ انسان قبل از اینکه پا درعرصه گیتی بگذارد، براساس یک طبیعت ذاتی به نام طینت سرشته می‌شود و زمانی که چشم به جهان هستی می‌گشاید درطول زندگی خلق و خوی و طبیعت ثانوی او شکل می‌گیرد که یکی از مهم‌ترین آن‌ها "نیت" است که به‌صورت فعل درونی و جوانحی در خاطر انسان ایجاد می‌شود (۶).

برای تبیین مفهوم شاکله، با مراجعه با داده‌های به دست آمده از متون دینی این حدیث از امام علی (ع) وجود دارد: «عقل‌ها پیشوایان اندیشه‌اند، و اندیشه‌ها پیشوایان دل‌ها، و دل‌ها پیشوایان حواس‌اند، و حواس‌ها پیشوایان اعضا» (۶).

برای داشتن انگیزه یا حس کارآفرینانه باید ذهن یا فکر کارآفرینانه داشت و برای داشتن ذهن کارآفرینانه باید از عقل کامل برخوردار بود. شناخت به این موضوع و درک درست آن، موجب افزایش شور و شوق انسان به کارآفرینی می‌شود. براساس این نظریه، بین تمام اعمال و رفتار انسان از یک سو، و عقل، فکر، قلب و احساس وی رابطه‌ی محکمی وجود دارد. از آنجا که شاکله چیزی است که موجب رفتار می‌شود، می‌توان گفت: «ملکه‌سازی مبتنی بر تکرار رفتارهای مفید و سازنده، منجر به ایجاد شاکله‌ی کارآفرینانه می‌شود» (۲).

گوناگونی برداشت‌ها از مفهوم «شاکله» موجب شده که فقط در ۴ قرن اول هجری، چهارده معنای مختلف برای آن ذکر شود. برخی مفسران، واژه «شاکله» را کاربردی استعاری یا مجاز دانسته‌اند، لغویان معانی گوناگونی برای این ریشه آورده‌اند. با این حال کتاب‌های «غریب القرآن»، «مشکل القرآن» و «وجوه

[Downloaded from iahj.ir on 2026-11-10]

القرآن» از واژه «شاکله» یاد نکرده و معنایی از آن ارائه نداده آن را غریب یا مشکل یا دارای تفاوت معنایی ندانسته‌اند. در عصر حاضر نیز تلاش‌های بسیاری از سوی پژوهشگران در فهم این آیه صورت پذیرفته، که از جمله می‌توان به کتاب‌هایی چون «شاکله نفس، معنا و فرایند»، «شاکله نفس» و مقالاتی مثل «دلالت‌های تربیتی مفهوم قرآنی شاکله بر اساس رهیافت علامه طباطبایی در تفسیر المیزان»، «مواجهه مسأله‌محور با آیه شاکله، رویکردی روشناختی»، «شاکله نظریه محوری اسلام در خصوص شخصیت»، «سیر تحول معنایی انگاره شاکله؛ در گستره تفاسیر، دوره پیدایش و کلاسیک»، «فرایندشناسی مطالعات میان‌رشته‌ای در پژوهش‌های قرآنی، نمونه موردی واژه شاکله در آیه ۸۴ سوره اسراء» اشاره کرد. در این آثار، به آیه شاکله از منظرهایی چون بررسی الزامات تربیتی مفهوم شاکله بر اساس دیدگاه علامه طباطبایی، و روش‌هایی چون مواجهه مسأله‌محور و تحلیل منطقی، بیان دیدگاه‌های اشاعره و جبریون در خصوص شاکله و بررسی آن، بهره‌گیری از روش تاریخ انگاره و بررسی تاثیرگذاری ذهنیت‌های قبیله‌ای و اجتماعی و پیش‌فرض‌های کلامی، ادبی، عرفانی بر انگاره شاکله و نیز با بکارگیری روش مطالعات میان‌رشته‌ای پرداخته‌اند. پژوهش خانم اعظم‌السادات حسینی نیز با بهره‌گیری از روش معناشناسی تاریخی سامان یافته است (۷).

مواد و روش‌ها

پژوهش با بررسی مفهوم و تفسیر آیات مربوط به شاکله و پیوند شاکله با هدایت‌پذیری؛ و جهت‌گیری‌های مختلف فردی و اجتماعی انسان به عنوان مخاطب دعوت الهی و با استفاده از پایگاه داده‌های مختلف همچون؛ Magiran، Civilica، ISI، BibTeX، EndNote و تفاسیر المیزان، نور و تفسیر احسن‌الحدیث و برخی منابع مرتبط همچون؛ مقالات مقالات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و گنجینه معارف حوزه علمیه قم، فصلنامه اقتصاد اسلامی، پژوهه بزرگترین بانک مقالات علوم انسانی و اسلامی و برخی مقالات فصلنامه نقد کتاب قرآن و علوم دینی با جستجو در کم و کیف کاربرد واژه‌هایی همچون شاکله، شخصیت، فطرت، طینت، نیت و اراده و اختیار و سرشت در قرآن صورت گرفته است.

یافته‌ها

یافته‌های پژوهش در سه قالب ارائه می‌شود؛ نخست به ریشه‌های رفتاری انسان اشاره می‌شود که فطری است، تجربی است و یا ترکیبی از فطرت و تجربه است و تعیین‌کننده بودن شاکله به بحث گذاشته خواهد شد. دوم به تاثیر شاکله یا شاکله فردی در استخوان‌بندی رفتار فردی انسان‌ها اشاره خواهد شد و در نهایت به شاکله جمعی و تاثیر آن در شکل‌دهی به رفتارهای جمعی و گروهی انسان‌ها در قالب شرک، کفر و نفاق در مواجهه با قرآن کریم و آیات آن اشاره خواهد شد.

۱- ریشه‌های رفتاری انسان و رفتار انسان در برابر قرآن

از دیرباز این سؤال مطرح است که شناخت انسان از چه راه‌هایی حاصل می‌شود؟ آیا همه شناخت‌های انسان از طریق تجربه و حواس ظاهری به دست می‌آیند و اکتسابی هستند یا انسان دارای یک‌سری معلومات فطری- یعنی معلومات غیراکتسابی- نیز هست که تجربه و یادگیری در آن‌ها نقش چندانی ندارد؟ به‌طورکلی، دو دیدگاه عمده در این زمینه وجود دارد: نظریه فطرت‌گرایی؛ طرف‌داران این نظریه معتقدند شیوه‌ای که ما بر اساس آن برخی از جنبه‌های محیطمان را درک می‌کنیم لزوما به تجربه قبلی یا یادگیری بستگی ندارد. این نظریه به شکل افراطی در نوشته‌ها و آثار افلاطون به چشم می‌خورد. افلاطون معتقد بود که شناخت فطری است. پس از افلاطون، فطرت‌گرایی عمدتا در نوشته‌های دکارت و کانت دیده می‌شود. به گفته لاندین (۱۹۹۶)، تلویحات جدیدتر فطرت‌گرایی را می‌توان در روان‌شناسی نوین گشتالت یافت که در اوایل قرن بیستم در اعتراض به «ساخت‌گرایی» به وجود آمد و مفهوم «سازمان ابتدایی تجربه» را مطرح کرد (۸).

نظریه تجربه‌گرایی؛ برطبق نظریه تجربه‌گرایی، شناخت و دانش در ارتباط و تعامل با محیط شکل می‌گیرد. نظریه تجربه‌گرایی شناخت در اصل به ارسطو برمی‌گردد؛ زیرا او بر اهمیت تجربه حسی به عنوان اساس معرفت و شناخت تأکید می‌ورزید. با مرگ ارسطو، نظریه تجربه‌گرایی او نیز رو به ضعف نهاد و تا مدت‌ها به فراموشی سپرده شد. اما بعدها سه فیلسوف بریتانیایی- جان لاک انگلیسی، جورج برکلی ایرلندی و دیوید هیوم اسکاتلندی- نوعی مکتب فلسفی تجربه‌گرایی و تداعی‌گرایی وابسته به آن را بازگشایی کردند. لاک در نظریه «شناخت» خود این مسئله را مطرح نمود که تمام شناخت‌ها از تجربه ناشی می‌شوند. ذهن انسان مانند یک لوح سفید آفریده شده است که هیچ نقشی در آن وجود ندارد و تماس و ارتباط با اشیا و پدیده‌های خارجی، که به وسیله اندام‌های حسی انجام می‌گیرند، موجب پیدایش عکس‌ها و نقش‌هایی در آن می‌شود و به این صورت، ادراک‌های گوناگون پدید می‌آیند. هیوم نیز در دو اثر خود، به نام رساله‌ای در باب فطرت انسان و رساله‌ای درباره ماهیت انسان، این نظریه را تأیید نمود که ما راهی برای دانستن چیزی که جدای از تجربه وجود داشته باشد، نداریم.

[Downloaded from iahj.ir on 2026-11-10]

نظریه فطرت – تجربه‌گروی در شناخت؛ نظریه سوم در این زمینه، این است که «فطرت» و «تجربه» هر دو در شناخت نقش دارند. دیدگاه دانشمندان اسلامی معمولاً در این طبقه قرار می‌گیرد (۸).

به‌طور کلی، اصطلاح «فطری» در منطق، فلسفه و روان‌شناسی در دو حوزه به‌کار می‌رود: یکی در ناحیه گرایش‌ها، خواست‌ها و میل‌ها و دیگری در ناحیه شناخت‌ها، درک‌ها و دریافت‌ها. بیشتر دانشمندان، به ویژه دانشمندان مسلمان، وجود گرایش‌های فطری در انسان را پذیرفته‌اند و از فطریاتی همچون حقیقت‌جویی، گرایش به خیر و فضیلت، جمال و زیبایی، عشق و پرستش نام برده‌اند. همچنین در ناحیه شناخت‌ها و دریافت‌ها نیز یک سلسله شناخت‌هایی وجود دارد که در انسان فطری است؛ یعنی از آغاز تولد، و بدون نیاز به اکتساب، خداوند در وی به ودیعت نهاده است.

در قرآن، به دو دسته آیات درباره علم و جهل انسان برمی‌خوریم. دسته اول، آیاتی هستند که آفرینش انسان را همراه علم و معرفت می‌دانند. در مقابل، آیاتی نیز وجود دارند که انسان را هنگام آفریده شدن (تولد) جاهل می‌دانند که به تدریج از جهل به سوی علم می‌رود. از نظر قرآن، علومی که با انسان زاده می‌شوند و همیشه همراه اویند، همگی جزو علوم فطری هستند؛ از جمله: خداشناسی، آشنایی با اسمای حسنای الهی، خطوط کلی وحی و نبوّت و راه‌های اصلی رسالت و شریعت. دسته دوم، درباره دانش‌ها و علومی همچون علوم تجربی، ریاضی و مانند آن است که محصول یادگیری است. هیچ‌یک از این علوم در فطرت انسان قرار داده نشده و درباره آنها آگاهی پیشینی وجود ندارد، بلکه انسان به تدریج و از طریق تجربه و تعامل با محیط آنها را یاد می‌گیرد و در مرحله پایانی عمر و سنین بزرگ‌سالی ممکن است آنها را از دست بدهد (۸).

خداوند در مورد ریشه رفتار انسان در برابر آیات الهی می‌فرماید: « و ما آنچه را برای مؤمنان مایه درمان و رحمت است از قرآن نازل می‌کنیم و[لی] ستمگران را جز زیان نمی‌افزاید» (۹). در آثار ملاصدرا، شاکله به معانی مختلفی به کار رفته که از جمله به معنای نیّت است. وی معتقد است که نیّت، شاکله انسان را می‌سازد. خود نیّت از اعتقادات انسان ساخته می‌شود و این نیّت است که آدمی را مقید می‌کند تا عملی را چه مثبت چه منفی انجام دهد. رابطه شاکله و نیّت در طول عمر انسان رابطه مستقیم است. بدین صورت که انسان دائما در حال تغییر نیّت است و با تغییر نیّت، شاکله‌ی جدید شکل می‌گیرد. در بین موجودات انسان مختار با ملکات حمیده، شاکله‌ای ثانویه بنا می‌کند که متشخص به زیور فرامین الهی و معرفت و تقوا و عمل صالح است که تشخّصی جمیل و منحصربه فرد دارد. شاکله ثانویه حقیقتی اکتسابی است که از تکرار ادراکات و اعمال انسان شکل می‌گیرد (۱۰). از دیدگاه ملاصدرا، شاکله زیبای هر موجودی، اسمی خاص از اسماء و صفتی از صفات زیبای الهی را اظهار می‌نماید. ملاصدرا در آثار خود لفظ «کُلّ» در آیه را به کلّ موجودات تعمیم داده است. همه اشیاء از جماد و نبات و حیوان و انسان همه دارای شأنی از شئون «کُلّ یو مٍ هُو فی شأن» (۱۱) حیثیت و مُظهر حق هستند (۱۰).

کتاب الهی قرآن علیرغم داشتن شکل و محتوای یکسان در افراد مختلف دارای تاثیرات مختلفی است، در قبال مومنان به یک صورت و در برابر ظالمان به صورتی دیگر. برای دسته نخست موجب شفا و مایه رحمت و برای دسته دوم موجب خسران و درد و رنج است؛ اما چرایی واکنش‌های مختلف انسان‌ها در برابر قرآن نیاز به اقامه برهان و استدلال است که قرآن خود در سوره اسراء به آن پاسخ می‌دهد: «که این تفاوت واکنش‌ها به دلیل تفاوت شاکله انسان‌هاست». خداوند می‌فرماید: «قرآن تنها باعث شفا و رحمت برای مؤمنان است ولی ظالمان و کافران را جز زیان چیزی نمی افزاید» (۹) و اگر به جای کلمه (کافران) از کلمه (ظالمان) استفاده نمود، برای آن بود تا اشاره به علت حکم بنماید و بفهماند که علت خسارت یافتن ایشان از قرآن این است که آن‌ها با ارتکاب کفر و فسق به خودشان ستم کرده‌اند (۱۲).

کلمه‌ی «مِنَ» در «مِنَ الْقُرْآنِ»، در آیه مذکور به معنای «بعض» نیست تا دلالت کند بر اینکه بعضی از قسمت‌های قرآن شفاست، بلکه بیان می‌کند که هر آنچه از قرآن کریم نازل می‌شود، شفابخش است. با آنکه قرآن برای هدایتِ همه است؛ «هُدیً لِلنّاسِ»، ولی تنها کسانی از این نور بهره می‌برند که پنجره‌ی روح خود را به سوی آن باز کنند و لجاجت و عناد را کنار گذاشته، با روحی سالم به سراغ قرآن روند؛ «هُدًی لِلْمُتّقِینَ» و لذا لجوجانِ بیماردل را جز خسارت نمی‌افزاید. مانند باران که وقتی بر مرداری ببارد، بوی تعفّن برخیزد، هر چند باران زلال و پاک است (۱۳). برای تشخیص بیماری دل می‌فرماید: « ... هدف این بود که خداوند القای شیطان را آزمونی قرار دهد برای آن‌ها که در دل‌هایشان بیماری است، و آن‌ها که سنگدلند؛ و ظالمان در عداوت شدید دور از حق قرار گرفته‌اند!» (۱۴).

شاکله به مثابه نیرویی ناشناخته و پنهان در اندرون انسان که زاینده است و به عمل و رفتار انسان جهت می‌دهد، معرفی می‌شود؛ قوه‌ای که حاوی مجموعه‌ای از دانسته‌هاست و حالتی شناور دارد؛ یعنی می‌تواند افزایش و کاهش داشته باشد یا تغییر کند و یا اصلاح گردد. همچنین شاکله ویژگی درونی انسان معرفی شده است که نمی‌توان به نحو مستقیم آن را شناخت؛ بلکه از روی آثار و نمود خارجی می‌توان به شناسایی آن پرداخت. باطن در ظاهر نمود پیدا می‌کند و در آن تأثیرمی‌گذارد. آشکارترین نمود و ظهور شاکله در کنش یا رفتار رخ می‌دهد. شاکله علت رفتار و خوبی و بدی آن است که اگر شناخته شود، عامل پیش‌بینی‌کننده چگونگی رفتار خواهد بود. تغییرپذیری شاکله مبنای تربیت است. اغلب اندیشمندان مسلمان نیز به تغییرپذیری ملکات و تأثیرگذاری در آن از طریق رفتار معتقدند. از آنجا که شاکله صفات نفسانی و درونی انسان است، همان‌گونه که نمی‌توان به نحو مستقیم آن را شناخت، نمی‌توان از راه عادی و به‌طور مستقیم در آن دخل و تصرف و تغییری ایجاد کرد. این توضیحات اشاره به ویژگی «پنهان بودن» انگاره دارد (۱۵).

[Downloaded from iahj.ir on 2026-11-10]

سوره مبارکه اسراء، علت اصلی برخورد متفاوت انسان‌ها در برخورد با آیات و نعمت‌های الهی را این‌گونه بیان می‌نماید: « و چون به انسان نعمت ارزانی داریم روی می‌گرداند و پهلو تهی می‌کند و چون آسیبی به وی رسد نومید می‌گردد» (۱۶). «نَأَی بِجانِبِهِ» یعنی به سوی خود رفته، به خود گرایش می‌یابد و شانه می‌چرخاند. رفاه و آسایش، زمینه‌ساز غفلت است. و در آیه بعدی می‌فرماید: « بگو هر کس بر حسب ساختار [روانی و بدنی] خود عمل می‌کند و پروردگار شما به هر که راه‌یافته‌تر باشد داناتر است» (۱).

امام صادق علیه‌السلام در این مورد که نیّت از عمل بهتر است، آیه شاکله را تلاوت فرمودند. «شاکله»، به معنای ساختار و بافت روحی انسان است که در اثر وراثت و تربیت و فرهنگ اجتماعی برای انسان پیدا می‌شود. بعضی «شاکله» را به معنای فطرت گرفته‌اند، در حالی که فطرت‌ها یکدست و ثابت است و آنچه در انسان‌ها متفاوت است، انگیزه‌ها، خلق و خوی، عادات و بافت فکری و خانوادگی افراد است و عمل هر کس هم در گرو آنهاست (۱۳).

رفتار انسان برگرفته از شخصیّت فکری و روحی و اخلاقی اوست. «هر کس بر حسب ساختار [روانی و بدنی] خود عمل می‌کند» (۱)، چنانکه در ضرب‌المثل معروف فارسی آمده است (از کوزه همان برون تراود که در اوست) چون رفتارها ریشه در حالات و عادات دارد، باید از انگیزه‌ها و خوگرفتن‌های نابجا پرهیز کرد تا اعمال نابجا به صورت ملکه در نیاید.

راه‌های هدایت نیز دارای مراتب متفاوتی است، هر کس دارای نیت بهتری باشد به هدایت نزدیک‌تر است (۱۳). خدای سبحان می‌فرماید: «زمین پاک نیکو گیاهش به اذن خدایش (نیکو) بر آید، و از زمین خشنِ ناپاک بیرون نیاید جز گیاه اندک و کم‌ثمر» (۱۷). اگر این آیه را به ضمیمه آیاتی که بر عمومیت دعوت‌های دینی دلالت می‌کنند مورد مداقه و مطالعه قرار دهیم این معنا را می‌رساند که خلق و خوی هر کسی هیچ وقت او را مجبور به انجام کارهای مناسب با خود نمی‌کند، و اثرش به آن حد نیست که ترک آن کارها را محال سازد، و در نتیجه، عمل از اختیاری بودن بیرون شده و جبری بشود (۱۸). و چگونه چنین نباشد و صفات درونی علت تامه اعمال بدنی باشد و حال آنکه خدای تعالی دین را امری فطری دانسته که خلقت تبدیل‌ناپذیر انسان از آن خبر می‌دهد هم چنان که فرموده: «پس راست گردان روی خود را برای دین در حالی که مایل باشی از همه ادیان باطل به دین حق ملازم باش ملت اسلام را آن ملت اسلامی که آفرید خدای تعالی مردم را بر آن ملت هیچ تغییری نیست مر خلق خدای تعالی را این فطرت دین مستقیم است» (۱۹). و معنا ندارد که هم فطرت آدمی او را به سوی دین حق و سنت معتدل دعوت کند، و خلقت او وی را به سوی شر و فساد و انحراف از اعتدال بخواند آن هم به نحو علیت تامه که قابل تخلف نباشد (۱۸).

در تفسیر قمی از رسول اکرم (ص) نقل می‌کند که فرمود: «شقاوتمند کسی است که در شکم مادرش شقی است و سعادتمند کسی است که در شکم مادرش سعادتمند است». از ظاهر این حدیث، چنین برداشت می‌شود که خوشبختی و بدبختی، مادرزادی هستند و سعادت و شقاوت انسان‌ها، پیش از تولّدشان مشخّص است. به سخن دیگر، هر کسی در شکم مادر سعادتمند باشد، زندگی او پس از تولد نیز توأم با خوشبختی است و اگر در شکم مادر بدبخت رقم خورده باشد، پس از تولد نیز بدبخت خواهد بود (۲۰).

در یک آیه دیگر، انسان شقی و سعید این‌گونه بازتاب داده شده‌اند: «روزی که هیچ‌کس جز به فرمان خدا سخن نگوید، پس خلق به دو دسته شوند: برخی شقی و بد روزگارند و بعض دیگر سعادتمند و خوشبخت» (۲۱). به نظر علامه طباطبائی این آیه دلالت دارد بر اینکه هرکس که در روز قیامت نزد پروردگارش می‌آید، یا متصف به شقاوت می‌شود یا سعادت، اما این‌که این دو صفت به چه وسیله‌ای برای انسان حاصل می‌شود و اینکه آیا سعادت و شقاوت ذاتی انسان است یا به اراده ازلی خداست و یا این‌که از راه عمل اختیاری خود انسان کسب می‌شود و هرکسی خودش مسئولیت سعادت و شقاوت را در دنیا و آخرت دارد، این آیات در مقام بیان آن‌ها نیست؛ بلکه فقط می‌توان گفت، از آنجا که این آیات در سیاق آیاتی است که به عمل صالح و ایمان به خدا دعوت می‌کند، دلالت دارد بر این‌که وصول به سعادت برای انسان آسان است (۲۲).

در ابیاتی که منسوب به فردوسی است تمایل به جبر بیشتر محسوس است. ابیاتی که ساختار انسانی– اجتماعی، بصری و بیانی شعر و شهرت آن به‌ویژه در قالب طنز و خطاب به سلطان محمود غزنوی، مورد توجه شاعران مختلف قرار گرفت و نمونه‌های متعددی مطابق الگوی آن سروده شد:

درختی که تلخ است اندر سرشت — گرش بر نشانی به باغ بهشت
ور از جوی خلدش به هنگام آب — به بیخ انگبین ریزی و شهد ناب
سرانجام گوهر به کار آورد — همان میوه تلخ بار آورد

۲- تاثیرات شاکله بر رفتار فردی انسان در برابر قرآن کریم و آیات مربوطه

یوری برونفن برنر، بانی رویکردی است که بسیار اهمیت دارد، زیرا توجیه بسیار متفاوت و کاملی را در مورد تاثیرات بافتی (موقعیتی) بر رشد ارائه می‌دهد. نظریه سیستم‌های بوم‌شناختی فرد را به صورت سیستم پیچیده‌ای از روابط در نظر می‌گیرد که چندین سطح از محیط اطراف بر او تاثیر می‌گذارند. از آنجا که آمادگی‌های زیستی کودک و نیروهای محیطی با هم پیوند می‌خورند، برونفن برنر نظریه خود را به الگوی زیست‌بوم شناختی تغییر داد. برنر با مجسم کردن محیط به صورت یک رشته ساختارهای آشیانه‌ای که خانه، مدرسه، محله و محیط‌های کار را شامل می‌شود. این دیدگاه را گسترش داد. در این نظریه بر اصل دو سویه یا روابط دو جهتی بین والد و فرزندان تاکید می‌شود.

[Downloaded from iahj.ir on 2026-11-10]

برونفن برنر، محیط را به صورت ساختارهای مختلفی در نظر می‌گیرد که هر کدام از این ساختارها (لایه‌ها) به‌گونه‌ای قدرتمند بر رشد فرد تاثیر می‌گذارند. این سطوح عبارتند از:

۱- ریز سیستم (میکروسیستم): عمیق‌ترین سطح محیط است که فعالیت‌ها و الگوهای تعامل در نزدیک‌ترین محیط فرد را شامل می‌شود. رابطه‌ها در این سطح، دو جهتی هستند، یعنی والدین بر رفتار کودکان تاثیر می‌گذارند و برعکس. برای مثال یک کودک مهربان، احتمالا واکنش‌های خوشایند و صبورانه والدین را بر می‌انگیزد؛ در حالی‌که یک کودک فعال و بی‌قرار به احتمال زیاد با قید و بند و تنبیه والدین مواجه خواهد بود. شیوه فرزندپروری که هر یک از دو کودک تجربه می‌کنند و منجر به تقویت و یا تضعیف رشد آن‌ها می‌شود، به سیستم‌های محیطی بر می‌گردد.

۲- مزوسیستم یا (میان‌سیستم): ارتباط میان میکروسیستم‌ها را شامل می‌شود. مثلا پیشرفت تحصیلی فرد علاوه بر ارتباط با فعالیت‌های کلاسی به روابط والدین در خانه و تلاش فرد مربوط می‌شود.

۳- برون‌سیستم یا (اگزوسیستم): موقعیت‌های اجتماعی که به‌طور مستقیم فرد در حال رشد را شامل نمی‌شود؛ اما بر تجربه‌های او تاثیر می‌گذارند. مثلا برنامه کاری، انعطاف‌پذیری، مرخصی استحقاقی پدر و مادر، مرخصی استعلاجی برای والدینی که فرزندانشان بیمارند، راه‌هایی هستند که محیط‌های شغلی می‌توانند به والدین کمک نمایند تا فرزندان خود را پرورش دهند؛ البته به‌طور غیرمستقیم. حمایت‌های برون‌سیستم غیررسمی مانند شبکه‌های اجتماعی دوستان و اعضای خانواده که راهنمایی و کمک مالی تامین می‌کنند.

۴- کلان‌سیستم (ماکروسیستم): ماکروسیستم یا کلان‌سیستم، بیرونی‌ترین سطح محیط است که ارزش‌ها، قوانین، سنت‌ها، و امکانات یک فرهنگ خاص را شامل می‌شود. مثل حمایت و امتیازاتی که کشورها برای مراقبت از کودکان قائل می‌شوند و یا مستمری سعادتمندانه‌ای که دولت برای بازنشستگان تامین می‌کند. و همین مستمری از سالخوردگان حمایت می‌نماید.

در نظریه سیستم‌های بوم‌شناختی، رشد نه توسط شرایط محیطی و نه توسط گرایش‌های درونی فرد هدایت می‌شوند؛ بلکه هم افراد تولیدکننده محیط و هم محصول آن هستند و روی هم تاثیر می‌گذارند (۲۳).

مکتب روان‌شناسی فردی آلفرد آدلر شکافی در حوزه روان‌شناسی ایجاد کرد که تحت سلطه روانکاوی فروید بود. در حالی‌که فروید فقط بر فرآیندهای درونی – عمدتاً تعارضات جنسی– متمرکز بود که بر روانشناسی فرد تأثیر می‌گذارد، آدلر مصر بود که برای درک کامل یک شخص، یک روانشناس باید سایر عوامل داخلی و همچنین عوامل خارجی را نیز در نظر بگیرد. به همین دلیل نام مکتب روانشناسی خود را فردی گذاشت. هدف از این کلمه القای معنای تجزیه‌ناپذیری است که از کلمه لاتین individualuum گرفته شده است (۲۴).

آدلر درست برخلاف فروید که غریزه‌ها را انگیزه‌ی اصلی رفتار می‌دانست؛ برخلاف یونگ که «مفاهیم کهن» را رهبر رفتار می‌پنداشت، جنبه‌ی اجتماعی‌بودن آدمی را دارای این خاصیت اعلام می‌دارند و بسنده نمی‌کند به اینکه مانند ارسطو انسان را مدنی الطبع بداند، بلکه مصلحت اجتماع را بالاتر از مصلحت و منفعت او قرار می‌دهد؛ بنابراین می‌توان گفت که ادلر، به یک اعتبار، مانند فروید و یونگ است: به این اعتبار که نظریه‌اش مبنای زیستی دارد. این هر سه معتقدند به اینکه آدمی دارای طبیعت اولیه یا فطری است که در تشکیل شخصیت او نقش مهم ایفا می‌کند، با این فرق که فروید غریزه‌ی جنسی را، یونگ مفاهیم کهن را و آدلر مصلحت اجتماعی را ذاتی آدمی می‌پندارند و در تشکیل و تحول شخصیت او مؤثر می‌دانند (۲۵).

شاکله و تاثیر آن در پیشگیری از وقوع جرم؛ در طول تاریخِ تفکر کیفری در پاسخ به چرایی کیفر، مبانی گوناگونی مطرح شده و تمامی این نظریات در نظام‌های مختلف کیفری جوامع، آثار به‌سزائی داشته است. این نظریات در دو دسته اصلیِ نظریات گذشته‌نگر و آینده‌نگر قابل بررسی و تحلیل‌اند: مطابق نظریهٔ گذشته‌نگر و سزاگرای امانوئل کانت و تابعان او، مجازات فرد مجرم با توجه به اصول اخلاقی، صورت گرفته و فرد را مطلقاً نمی‌توان به‌علت فایده‌ای که مجازات در آینده برای فرد و جامعه همراه می‌آورد، مجازات کرد. از این رو فردِ مرتکبِ عمل غیراخلاقی، در هر صورت باید مجازات شود و به سزای عملش برسد و عدالت با مجازات وی محقق می‌شود. در مقابل، مطابق نظریات فایده‌گرا و آینده‌نگرِ بن تام و سایر فلاسفه، به ثمره‌ای که مجازات کردن فرد به بار می‌آورد توجه می‌شود و رویکرد، آن است که مجازات فرد باید فایده‌ای در آینده داشته باشد و در غیراین‌صورت صرفاً هزینه‌ای به جامعه تحمیل شده است. نظریه جرم‌شناسی انسان‌شناختی لومبروزو اساساً بیان می‌کند که جرم و جنایت به ارث رسیده است، و فرد «جنایتکار متولد شده» را می‌توان با نقایص فیزیکی (مادرزادی) شناسایی کرد، که یک جنایتکار را به عنوان وحشی یا آتاویست تأیید می‌کند.

در کنار نظریه‌ی مبتنی بر بازدارندگی، نظریات دیگری نیز در سده اخیر پدیدار شدند که آینده‌نگر محسوب می‌شوند. یکی از این نظریات، نظریه مکتب تحققی حقوق کیفری بود. در نظریه جرم‌شناسی اثباتی لومبروزو، مجرم فردی بود که نظام فکری و جسمی‌اش وی را به سمت ارتکاب جرم سوق می‌داد و قابلیت اینکه اصلاح شود یا با اراده خود از مجازات بترسد و مرتکب جرم نشود، نداشت (۲۶).

در سال‌های اخیر پژوهش‌هایی چند در زمینه پیشگیری از جرم صورت گرفته است. در این خصوص، بختیاری (۱۳۹۷) به واکاوی مصادیق فساد اقتصادی و تبیین راهکارهای نظارتی مقابله با آن با تأکید بر آموزه‌های نهج‌البلاغه پرداخته و معتقد است بازدارندگی از فساد، ریشه در پایبندی مذهبی و اخلاقی افراد دارد.

[Downloaded from iahj.ir on 2026-11-10]

الوانی و اسلام پناه (۱۳۹۵) در پژوهشی دایر بر طراحی مدل بازدارنده‌ی فساد اداری با اتکا به آموزه‌های نهج‌البلاغه، پیشگیری از فساد اقتصادی را در گرو تقویت نگرش‌ها و باورهای دینی افراد می‌دانند؛ چراکه رفتار افراد تحت تأثیر باورها و ارزش‌های آن‌ها شکل می‌گیرد. خارستانی و همکاران (۱۳۹۹) به شناسایی موانع تحقق اصل انظباط اجتماعی بر مبنای آموزه‌های تربیتی امام علی (ع) پرداخته و با تمسک به نهج‌البلاغه، رعایت تقوا و نظم را راهگشای حل تعارضات اجتماعی می‌داند (۲۶).

۳- شاکله جمعی بستر کفر و نفاق و صف‌آرایی گروهی در برابر قرآن

شاکله، صورت‌بندی صفات هر فرد یا جمع یا جامعه است به نحوی که انجام برخی از رفتارها را آسان و برخی از کارهای دیگر را سخت یا غیرممکن می‌سازد. سه اسم خالق، بارئ و مصوّر بر خلقی ممتاز و با صورتی مشخص دلالت دارد و هر سه شاکله هر مخلوقی به ویژه انسان را به وجود می‌آورد: «او خدای خالق هستی بخش صورتگر است که بهترین نام‌ها و صفات از آن اوست. آنچه در آسمان‌ها و زمین هستند، تسبیح او می‌گویند و او مقتدر و حکیم است» (۲۷). در نگاه کلی، تشخص هر فرد یا جامعه، وابسته به شاکله آنهاست و به واسطه این تشخص می‌توان برای فرد و جامعه هویتی متمایز در نظر گرفت. آنچه راجع به شاکله ناس گفته می‌شود بر مبنای همان مطالبی است که در رابطه با صفات و شاکله انسان گفته شده است. در شاکله ناس به حقایقی پرداخته می‌شود از جمله اینکه: شاکله ناس در پس زمینه زندگی افراد وجود دارد؛ ولی بیشتر اوقات در محاسبات آن‌ها در نظر گرفته نمی‌شود. بسیاری از محرومیت‌هایی که افراد با آن مواجهند از ناحیه شاکله به آن‌ها می‌رسد و کافی است منشأ محرومیت‌ها را شناسایی کنند تا بتوانند از آن خارج شوند. خداوند بسیاری از مواهب خود را از این ناحیه به افراد عطا می‌کند؛ ولی برای بهره‌مند شدن از آن لازم است افراد به آن مواهب واقف باشند. بررسی شاکله جمع و جامعه، باعث کشف علت بسیاری از رفتارهای فردی و اجتماعی می‌شود؛ لذا هر قدر این شناخت کامل باشد تأثیر و تأثر افراد و جامعه بیشتر معلوم می‌شود. برای انجام هر عملیات فرهنگی، تبلیغی و تعلیمی در اقلیم خاص شناخت شاکله جمع‌های آن اقلیم ضروری است. با بررسی شاکله ناس می‌توان به قواعدی دست یافت تا بتوان برای مردم یک منطقه انجام امور صالح را آسان نمود و در اثر آن، امر به معروف را محقق ساخت؛ زیرا معروف آن امور صالحی است که برای مردم خوب بودنش طبیعی و آسان جلوه نماید. بدین ترتیب امر به معروف و نهی از منکر در گرو شناخت شاکله ناس است؛ زیرا امرکننده به معروف ابتدا لازم است در معروف کردن مسئله و موضوعی اهتمام داشته باشد، سپس به آن امر نماید (۲۸).

به‌طورکلی رفتار اجتماعی را می‌توان به دو نوع رفتار جامعه‌پسند و رفتار جامعه‌ستیز دسته‌بندی کرد. رفتار جامعه‌پسند آن دسته از رفتارهایی را شامل می‌شود که مورد قبول جامعه بوده، با قوانین و هنجارهای جامعه مطابقت دارد. این نوع از رفتارها سازنده و در جهت پیشبرد اهداف یک گروه یا اجتماع هستند. مثل نوع‌دوستی. رفتار جامعه‌ستیز، رفتارهایی منفی هستند که با قوانین و معیارهای جامعه مطابقت ندارد و مورد قبول افراد جامعه نیستند و اغلب پیامدهای منفی اجتماعی را برای فردی که مرتکب این رفتارها می‌شود به همراه دارند. این دسته از رفتارها مخرب بوده و مانع پیشبرد اهداف گروه یا اجتماعی هستند که فرد در آن قرار دارد. با مطالعه رفتارهای اشخاص می‌توان شخصیت واقعی و حقیقی آنان را شناسایی و تحلیل و تبیین کرد. خداوند با اشاره به برخی از رفتارهای نابهنجار منافقان به مومنان می‌آموزد که چگونه می‌توان شخصیت واقعی و باطنی افراد را به دست آورد و آن را تحلیل و تبیین کرد. در آیات قرآنی در بین شخصیت منافقان، ویژگی‌های زیر برای آنان بیان شده است. این ویژگی‌های شخصیتی براساس رفتارهای منافقان تحلیل و تبیین شده است. از تحلیل رفتار منافقان می‌توان به عقاید و افکار و انگیزه‌های واقعی آنان پی برد و دریافت که اینان تا چه اندازه انسان‌های متعادل، خوش‌بین و یا بدبین، مثبت یا منفی، مفید یا مخرب و مانند آن هستند. تا چه اندازه می‌توان به آنان تکیه کرد و یا برنامه و اهداف را با آنان پیگیری نمود؟ (۲۹).

انسان‌ها از نظر چگونگی شاکله سه دسته‌اند: گروه اول، انسان‌هایی با قلب‌های زنده و سالم یعنی مؤمنان خالص که دارای قلب سلیم هستند؛ گروه دوم بیماردلان یعنی مؤمنان شکّاک که ایمان‌شان ضعیف است و در مقابل شهوات عنان اختیار را از دست می‌دهند و گروه سوم آنهایی هستند که قلبشان مرده است یعنی کافران و منافقان که به خدای یکتا ایمان نمی‌آورند، آیات زیر به ترتیب بیانگر دسته‌بندی مذکور است: «و تنها آن کس سود برد که با دل با اخلاص پاک (از شرک و ریب و ریا) به درگاه خدا آید» (۳۰). خداوند در مورد بیماری‌های قلبی منافقین می‌فرمایند: «... در دل‌های ایشان بیماری (جهل و عناد) است، خدا بر بیماری آن‌ها بیفزاید ...» (۳۱)، «و نیز در آن هنگام منافقان و آنان که در دل‌هاشان مرض (شک و ریب) بود (با یکدیگر) می‌گفتند: آن وعده (فتح و نصرتی) که خدا و رسول به ما دادند غرور و فریبی بیش نبود (۳۲).

حال با توجه به آیات فوق می‌توان ماهیت نفاق را چنین ترسیم کرد. منافقان در واقع انسان‌هایی مؤمن هستند؛ اما با روحی بیمار که زنگارهای صفات رذیله قلب‌هایشان را بیمار کرده و چون درصدد اصلاح برنیایند دائماً بر بیماریشان افزوده می‌شود تا جایی که دچار قساوت قلب گردیده و از دایره ایمان خارج می‌شوند و در زمره کفّار "خصوصاً یهودیان" قرار می‌گیرند و با آنان حشر و نشر داشته و دوستی می‌کنند و پیمان‌ها می‌بندند؛ اگرچه ظاهراً مسلمانند لکن در حال حیله و نیرنگ و تمسخر مؤمنان هستند تا جایی که قرآن آنان را برادران یکدیگر می‌نامد: «ای رسول، آیا آنان را که نفاق ورزیدند ندیدی؟ که با برادرانشان همان یهود اهل کتاب که کافر شدند (در پیوسته و) گویند: اگر شما از دیارتان اخراج شوید؛ البته ما هم به همراهی شما خارج خواهیم شد و در راه حمایت شما از احدی ابدا اطاعت نخواهیم کرد و اگر (مسلمانان) با شما جنگ کردند البته شما را مدد می‌کنیم، و خدا گواهی دهد که محققا آن‌ها دروغ می‌گویند ...» (۳۳). نفاق رفتاری

[Downloaded from iahj.ir on 2026-11-10]

است ناشی از انگیزه‌های مادی و دنیوی؛ در چنین حالتی بشر به راستی و از درون به امری معتقد نیست؛ بلکه از روی انگیزه‌های خاص تظاهر به اعتقاد می‌نماید. در ریشه‌یابی نفاق و رفتار منافقان به این نتیجه می‌رسیم که اهل نفاق انگیزه‌های مختلفی داشته‌اند و عوامل گوناگون منشأ نفاق و رفتار منافقانه است (۳۴).

۱-۳- کفر فطری از منظر ملاصدرا

فطرت یکی از مسائل نفس‌شناسی است که در کلام صدرا اغلب به معنای ذات و سرشت اولیه‌ی انسان‌ها به کار رفته و دارای اقسام و مراتب مختلفی است. در آثار صدرا به اصطلاح کفر فطری برمی‌خوریم که صدرالمتألهین آن را کفر ناشی از عدم استعداد شخص می‌داند و عده‌ای را شقی ازلی و نامستعد در پذیرش معرفت معرفی می‌کند. درمقابل اشقیائی هستند که از جهت فطرت و نشاه نخستین مستعد هدایت‌اند، ولی به سبب ارتکاب معاصی در زمره اشقیاء معذب قرار می‌گیرند؛ بنابراین کفر فطری عبارت مبهمی است که در ظاهر به معنای وجود کفر در سرشت اولیه برخی انسان‌ها است؛ اما برای فهم صحیح مسأله، باید به بررسی آثار صدرا بپردازیم (۳۵).

۲-۳- شاکله و گروه‌های اجتماعی همسان

نکته قابل توجه دیگر آنکه شخصیت و شاکله وجودی هر فردی هرچند که با دیگری متفاوت است، ولی گروه‌های انسانی در یک فرهنگ و محیط زیست خاصی رشد می‌کند. فرهنگ‌ها و محیط زیست همانند وراثت تاثیر شگرفی در شخصیت انسان‌ها به‌جا می‌گذارد و گاه گروه‌های همسان از نظر شخصیتی را شکل می‌دهد. این گروه‌های شخصیتی هرچند که دارای تفاوت جزیی با یکدیگر هستند و موجب تمایز هر فردی از افراد دیگر است؛ ولی مشترکات هویتی آنان مانند مشترکات ماهیتی‌شان به شدت افزایش می‌یابد. خداوند از این تشابه هویتی افراد یک گروه یا امت به عنوان (تشابه قلوب) یاد می‌کند: «کسانی که پیش از آنان بودند مثل آن‌ها سخن گفتند؛ چرا که قلوبشان همانند و مشابه است» (۳۶).

ورود قرآن کریم به حوزه رفتار فردی و جمعی به صورت کلان و در قالب بسته‌های همگن و مرتبط است. قرآن کریم همه اسباب سلامت اعم از مادی و معنوی تا جایی که انسان از قافله سعادت و هدایت بازنماند را تدارک دیده است. قرآن با هدف هدایت انسان و بدون توجه به انسان خاص نازل گردیده است. انسان برای رسیدن به مدارج عالی کمال، باید طبق نسخه‌های رشد و تکامل قرآنی گام بردارد. انسان بر اساس انسان‌شناسی اسلامی، خلیفه پروردگار بوده و به منظور نیل به هدف آفرینش که شناخت خداوندی است، باید تحولاتی را در زندگی خود تجربه کند تا او را در مسیر این صیرورت یاری رساند. توصیه‌های قرآن در جهت تامین سلامت جسمی و روحی جامع که منجر به رفتار فردی و اجتماعی سالم می‌گردد در قالب بسته‌هایی سودمند ارائه شده است (۳۷). از توجه اسلام به یک پکیج اعتقادی، اخلاقی و عملی (احکام) می‌توان فهمید که در اسلام رفتار سالم چه به صورت فردی و چه به صورت جمعی رفتاری است که مطابق با انسان‌شناسی قرآنی باشد. قرآن شفای روحی و روانی را به نام و یاد خدا و نسخه‌های جایگزین دیگر پیوند زده و از مؤمنان می‌خواهد کتاب الهی قرآن را جستجو کنند تا با الهام از آن، دردشان التیام یابد. کارکرد این نسخه‌ها در بهداشت فردی و اجتماعی افراد با نسخه‌های پزشکان تفاوتی ندارد؛ بلکه با تشخیص صحیح دردهای رفتاری (درد شرک، نفاق، کفر و هر نوع انحراف دیگر)، تجویز صحیح و مناسب، پیدا می‌کند (۳۸).

نتیجه‌گیری

آنچه از رهگذر مباحث مربوط به تاثیرات شاکله در رفتار فردی و اجتماعی و نحوه مواجهه انسان با آیات قرآن کریم دستگیر می‌شود نکاتی است؛ قرآن به عنوان یک کتاب الهی با شکل و محتوا و مضامین آیات یکسان خود، بسته به شاکله هر فرد و جامعه دارای تاثیرات متفاوتی است؛ اما این‌گونه نیست که شاکله، اساس فعل و انفعالات فردی و جمعی انسان به‌ویژه در برابر قرآن و هدایت‌پذیری انسان را شکل داده و به رفتارهای او به صورت مطلق جهت بدهد؛ بلکه آورده‌های انسان در چارچوب شاکله در صورت الهی و فطری بودن، رفتار انسان را در جهت هدایت قرآنی تسریع و آماده نبودن انسان از جهت مذکور، هدایت‌پذیری وی را بدون اینکه محال نماید، دچار چالش نموده و مسیر هدایت‌پذیری قرآنی وی را ناهموار خواهد ساخت. چرایی بازتاب‌ها و تاثیرات مختلف آیات قرآن در انسان‌ها و تاثیر ساختار فیزیولوژیک و روانی انسان‌ها به عنوان پذیرنده و یا رد کننده وحی الهی، همواره مورد بحث اندیشمندان، محققان و مفسران قرآن کریم بوده است. به‌گونه‌ای که مفاهیم و آرایش‌های مختلف فکری و عقیدتی همچون؛ ایمان، کفر، شرک و نفاق دایر مدار موضع‌گیری این‌گونه صاحب‌باوران در قبال آیات قرآنی جلوه پیدا می‌کند. بیشترین مباحث در این خصوص دایر مدار حدیثی است به این مضمون «انسان سعید است در شکم مادر و شقی است در شکم مادر» که باید درست تحلیل شود. حدیث به این معنی نیست که انسان بد، تا پایان زندگی خود بد و انسان خوب تا پایان زندگی‌اش خوب خواهد بود و خوب خواهد ماند و این یک روال ثابت و پایدار است؛ بلکه به این مفهوم است که انسان حین ولادت، مثل یک تابلوی خالی نیست؛ بلکه آورده‌هایی دارد که به زندگی‌اش جهت می‌دهد. با این وجود انسان قادر است با الهام از دستاوردهای وحیانی، اراده خود را معطوف به جهتی درست نموده و طبق آن علائم، راهبری و رهنمایی شود. درواقع شاکله به منزله بذر هدایت و گمراهی است که قبل از ولادت در نهاد آدمی وجود دارد و با تابیدن نور هدایت الهی، بالنده می‌شود و یا در اثر گمراهی ضلالت همانند کاتالیست عمل می‌نماید. آمدن پیامبران و رسولان الهی به همراه کتاب‌های آسمانی هم درست به این منظور است. این علت است

[Downloaded from iahj.ir on 2026-11-10]

که انسان‌ها ریشه‌های بدی را در پرتو رهنمودها و دستورالعمل‌های رهبران الهی خشکانده و یا تضعیف نموده و خوبی‌ها را به اوج رشد و شکوفایی برسانند. در جهت تحقق این مهم هر اندازه زمینه و بستر فیزیک و شاکله انسان در هارمونی و هماهنگی با فطرت الهی باشد، کار هدایت برای رهبران الهی آسان می‌نماید و همین امر برای کسانی که از فطرت الهی خود بیشتر فاصله گرفته‌اند در مقایسه دشوار می‌نماید؛ اما با وجود تاثیر غیرقابل انکار شاکله در رفتارهای فردی و اجتماعی انسان، هیچ ضمانتی نه برای سلامت رفتار پایدار دسته اول و نه گمراهی دسته دوم وجود دارد و ممکن است تحت شرایط خاصی رفتارهای هر دو دسته در نوسان باشد. از این منظر حال انسان‌ها شبیه کودکی است که قبل از هفت سالگی در محیطی به نام خانه و خانواده و تحت تاثیرآموزش‌های مستقیم و غیرمستقیم پدر و مادر خود قرار گرفته و کار را برای معلم ابتدایی آموزش و پرورش سخت و یا دشوار نموده است. نکته مهم دیگر، نحوه راست‌آزمایی موضع انسان در برابر قرآن است که مومنانه است و یا ظالمانه؟ قرآن می‌فرماید از قرآن آیاتی است که برای مومنان مایه شفا و برای ظالمان موجب خسارت و خرابی است و با مواجهه قرآن این خسارت رو به تزاید می‌گذارد.

ملاحظات اخلاقی: در این مقاله از اصول اخلاق در پژوهش پیروی شده است. پژوهش به صورت مروری بوده و در نگارش مطالب بدون جانب‌داری و از منابع معتبر استفاده گردیده است.

تضاد منافع: نویسنده اعلام می‌نماید که تضاد منافعی در این پژوهش وجود ندارد.

تقدیر و تشکر

از کلیه عوامل اجرایی، علمی و پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی تبریز، به‌ویژه آن دسته از همکاران که در دانشکده پیراپزشکی زمینه چنین مطالعاتی را برای من فراهم نمودند صمیمانه تشکر و قدردانی می‌نمایم.

[Downloaded from iahj.ir on 2026-11-10]

References

1. Holy Quran; Surah Al-Isra', Verse 84.
2. Hejazi SR. Explanation of the Entrepreneurial Behavior Based on Religious Concept of Shakeleh (Manner). Journal of Entrepreneurship Development. 2013; 5(4): 67-86. [In Persian]
3. Rezaian A, Abdollahi Nisyani A. Presenting and explaining the systemic model of human behavior from the perspective of the Holy Quran, the perspective of government management. Public Administration Perspective. 2013; 4(4): 89-113. Available at: https://jpap.sbu.ac.ir/article_94981.html [In Persian]
4. Semnoon M. "Shakelah" as the Central Theory of Islam on Identity. Ayeneh Ma'refat. 2017; 17(2): 97-124. [In Persian]
5. Sajedi Mehr F, Akbarzadeh H. Analysis of Shākilih as a Qur'anic Concept in the Light of its Relation to Man and His Actions. Mishkat. 2021; 40(3): 4-24. [In Persian]
6. Safavi SM. Recognizing the concept of shape in the Qur'an and its role in human education. The Third National Conference of the Holy Quran Safina Al-Najah Asr. Tabriz, 2010.
7. Hoseini AA, Pirouzfar S, Tabatabaie SK. Status of mentality and knowledge in etymology of “Shakilah” and its impact on behavior. Journal of Qur'anic Interpretation and Language. 2020; 9(1): 181-200. [In Persian]
8. Shujaei MS. A look at cognition from the perspective of philosophy, psychology and Islam. Maraf. 2017; 12(119): 81-100. [In Persian]
9. Holy Quran; Surah Al-Isra', Verse 82.
10. Gholami Dizicheh S, Sotoudehnia M, Emami Jomeh SM. Aesthetic explanation of Shakleh verse in Mulla Sadra's interpretive works. Researches of Quran and Hadith Sciences. 2023; 19(4): 93-115. [In Persian]
11. Holy Quran; Surah Ar-Rahman, Verse 29.
12. Tabatabaei MH. Tafsir Al-Mizan. Translated by Makarem Shirazi N, [And others]. Qom: Allameh Tabatabayi Scientific and Cultural Foundation; Tehran: Raja, 1988; Vol 13, p. 290.
13. Qaraati M. Tafsir Noor. Vol 5. Tehran: Cultural Center of Lessons from the Qur'an. 2008.
14. Holy Quran; Surah Al-Hajj, Verse 53.
15. Salavati A, Shojaee Baghini H. Network analysis of image. The Epistemological Research. 2021; 10(21): 101-27. [In Persian]
16. Holy Quran; Surah Al-Isra', Verse 83.
17. Holy Quran; Surah Al-A'raf, Verse 58.
18. Tabatabaei MH. Tafsir Al-Mizan. Translated by Makarem Shirazi N. Qom: Allameh Tabatabayi Scientific and Cultural Foundation; Tehran: Raja, 1988; Vol 23, p. 262.
19. Holy Quran; Surah Ar-Rum, Verse 30.
20. Mohammadi Rayshahri M. Encyclopedia of Islamic Beliefs. C9. Qom: Dar al-Hadith; 2005; pp.58-75.
21. Holy Quran; Surah Hud, Verse 105.
22. Tabatabaei MH. Tafsir Al-Mizan. Translated by Makarem Shirazi N. Qom: Allameh Tabatabayi Scientific and Cultural Foundation; Tehran: Raja, 1987; Vol 12, p. 18.
23. Burke LE. Development Through the Lifespan. Translated by Seyed Mohammadi Y. Tehran: Arasbaran; 2014. [In Persian]
24. Hoffman R. Alfred Adler’s Theories of Individual Psychology and Adlerian Therapy. Updated on February 8, 2023. Avalable at: https://www.simplypsychology.org/alfred-adler.html

[Downloaded from iahj.ir on 2026-11-10]

25. Rovan Guide site. Alfred Adler's theory of individual psychology (individualistic psychology), psychological theories. Available at: https://ravanrahnama.ir/adler.
26. Samdvand S, Talebzadeh H. Scrutiny on the Crime Prevention Strategies from the Perspective of Nahj al-Balagha. Imam Ali´s Studies. 2022; 12(24): 69-96. [In Persian]
27. Holy Quran; Surah Al-Hashr, Verse 24.
28. Okhovvat A, Ghasemi M. Collective shakeleh: recognition and guidance of inductions related to collective identity. Tehran: Qur'an Ahlebayt Publication; 2016. [In Persian]
29. Javaherdehi A. Personality of hypocrites. Kayhan Newspaper; 2022. Available at: https://kayhan.ir/fa/news/245225 [In Persian]
30. Holy Quran; Surah Ash-Shu'ara, Verse 89.
31. Holy Quran; Surah Al-Baqarah, Verse 10.
32. Holy Quran; Surah Al-Ahzab, Verse 12.
33. Holy Quran; Surah Al-Hashr, Verse 11.
34. Bozorgzadeh H. Hypocrisy and hypocrite in Qur'an. Religious Anthroplogy. 2009; 5(17): 57-83. Available at: https://raj.smc.ac.ir/article_2709_873fefbd45b83c1dac3b0a37600d264a.pdf [In Persian]
35. Shafiee S, Izadi J. Mulla Sadra’s Views on Innate Infidelity: A Critical Study. Philosophy and Kalam. 2021; 53(2): 441-59. [In Persian]
36. Surah Al-Baqarah, Verse 118.
37. Khodayari Shoti N. Studying the Health Dimensions and Its Individual and Social Packages from the Perspective of the Holy Qur’an. Islam and Health Journal. 2022; 7(1): 24-39. [In Persian]
38. Rajabi M. The objectives of the Qur'an and the conditions and obstacles to benefit from it. Ma'rifat. 2008; 6(24): 52-62. Available at: http://ensani.ir/fa/article/65884 [In Persian]

[Downloaded from iahj.ir on 2026-11-10]